Ferdowsi University of Mashhad

New LITERARY STUDIES

DOI: https://doi.org/10.22067/jls.2024.86352.1542

Exploring the Rhetorical Voice in Shahrokh Meskoub's Scientific Essays on *Shahnameh*

Received: January 12, 2024 / Accepted: April 7, 2024

Ghodsieh Rezvanian[1]
Sedighe Sharifzade[2]

Abstract

Essay (jostar in Persian) is a prose that is not considered a literary genre due to its intermediate and indefinite nature, though it is an artistic writing based on everyday life. Essay is considered the result of the dialectic of science and art and the interface between knowledge and life, though is far from both the style of systematic academic articles and the popular writings. Essay is a special form of writing freedom that is unrestricted but holds a kind of internal order and structure. Literary essays may have a tone that can be called a rhetorical voice. Taking a descriptive-analytical approach, this study tried to find the characteristics of rhetorical voice in Shahrokh Meskoub's essays on *Shahnameh*. The results showed that in his essays (formal and informal), Meskoub shaped the form of his work according to his perspective on the subject matter of writing. His writing style in each work are different from the other. The variety of style and tone in Meskoub's essays indicates the fluidity of the essay style and the creative idiosyncrasy of the author as n essayist.

Keywords: Essay, Rhetorical Voice, Ferdowsi's *Shahnameh*, Shahrokh Meskoub

1 . Professor in Persian Language and Literature, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (Corresponding author) E-mail: ghrezvan@umz.ac.ir

2. PhD in Persian Language and Literature, Mazandaran University, Babolsar, Iran.
E-mail: sediqe.n.62@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Jostar (i.e., essay) is a piece of prose, though not yet has been known as a literary genre as it holds a fluid and intermediate nature. This kind of literary work is formed based on everyday life in an artistic way. Essay is the outcome of the dialectic between science and art and a mediate between knowledge and life. It is not like the academic writings and those that the public is interested in. Essay is featured with freedom in writing though it possess internal and structural coherence. Some essays, especially if deal with literary issues, hold an amalgam tone of its writer's attitude and style that can be called "rhetorical voice". Seemingly the term has been borrowed from psychoanalysis, entailing the character, the soul, and the initiatives of the writer for his production, the result of which is creating a work. The personal and lived experiences of every writer are different from those of another writer. Each essay is based on its own unique world that indicates the writer's writing characteristics. Through the words and concepts, the readership discovers the voice of the text and assumes his with attitude. Essay can be considered both an art and a kind of art science. One can understand the essayist's taste, interests and intellectual direction through his sentences, subject matter, and ideas. Essayists create a unique voice for the text by choosing their specific tone, words, and sentence structure, through which they can transfer their own attitude to the audience. Exploring Shahrokh Meskoub's essays from the perspective of rhetorical voice and analyzing the voice in his essays will show his attitude and his special voice. This study sought to see the features of Shahrokh Meskoub's special voice of in his essays. So, this study focused on his investigations on Shahnameh that has been published thorough his essays. Accordingly, his works "Introduction to Rostam and Esfandiar", "Soug Siavash in Death and Resurrection" and "Armaghan Mour" were explored.

2. Method

Taking a descriptive-analytical approach, this study tried to explore the manifestations of rhetorical voice in the poetical components of Shahrokh Meskoub's scientific essays on *Shahnameh*. Qualitative content analysis as a flexible method based on interpretation paradigm was used. The aim was to explore and draw conclusions by analyzing the data. To do this, at first stage all related sources were examined, and then the extracted data were used and analyzed considering their significance and connection to the subject matter.

3. Results

It seems that Meskoub initially moves away from *Shahnameh* to understand the work. He puts the book in its historical trajectory and sees it at his own time abundant with all connotations it gains through the history. Relying on the accumulation of tradition, culture, and the work of Ferdowsi, Meskoub seeks his own status and the contemporary people in the great work. He makes his own methods for the interpretation and expressing of *Shahnameh*, among of the methods is his unique language and a suitable form for his essays. Through the forms he chooses for his works, Meskoub creates his own voice. The findings showed that such elements and characteristics as being prose (language, form, and uniqueness of the prose), contemporaneity, self, human, life, and death are so remarkable in Shahrokh Meskoub’s scientific essays on *Shahnameh*.

4. Discussion and Conclusion

Meskoub’s rhetorical voice in the explored essays has close relationship with his intellectual attitude and emotional feeling towards the subject matter of the very text. Considering the ancient tradition of poetry in Iran and avoiding the regular repletion while dealing with *Shahnameh* and history, Meskoub creates a novel perspective. Taking the new perspective, he comes to understand the unconscious of himself and other people. He integrates his existential ego and intuitive sense as well as his analysis of the *Shahnameh* into his essays through following a special language. This way he can create his unique voice for his essays. Language in his essays makes part of his existential thinking; that is, an automatic flow of thinking that manifested in a spontaneous and varied language. Meskoub’s essays share their source text regarding the salience of the language as well as human being’s concerns about existence, death, and life. Meskoub’s specific rhetorical voice in his scientific essays about *Shahnameh* that is manifested in his special language, tone, and form, highlights the capacity of the *Shahnameh* in being contemporary and the sameness of concerns of people of contemporary era and old ages. These essays clearly shows the discovery of him through *Shahnameh*.

Meskoub’s rhetorical voice in his essays consists of a set of arrangements he makes to communicate with the audience. His position on the stories of the *Shahnameh* and integrating his own thoughts and emotions into such an ancient text and showing it to the contemporary world distinguishes him from other writers and researchers. Meskoub applies a specific form and syntax taking into account the context, the story, and the socio-political background of his own life. Moreover, his rhetorical voice can be distinguished from other writers and essayists through his

tone, word choices, compounds, moving the components of rhetorical sentences according to the type of similes and metaphors, and categorizing his essays into different chapters.

This study proved that Meskoub forms his essays according to his attitude to the subject matter. Accordingly, he take a specific style in each one of his essays. The various styles and tones shows the fluidity of essay style and creative idiosyncrasy of the writer as an essayist.

فصلنامه جستارهای نوین ادبی
نشریه علمی-پژوهشی
دانشگاه فردوسی مشهد

DOI: https://doi.org/10.22067/jls.2024.86352.1542

نشریهٔ علمی جستارهای نوین ادبی، شمارهٔ ۲۲۴، بهار ۱۴۰۳، صص ۵۳-۷۶
مقالهٔ پژوهشی

بررسی صدای بلاغی

در جستارهایِ شاهنامه‌پژوهیِ شاهرخ مسکوب

تاریخ دریافت: ۲۲ دی ۱۴۰۲/ پذیرش: ۱۹ فروردین ۱۴۰۳

قدسیه رضوانیان[۱]
صدیقه شریف‌زاده[۲]

چکیده

جستار گونه‌ای از نثر است که به دلیل ماهیت سیال و بینابینی‌اش، ژانر ادبی تلقی نشده است؛ نوشتاری که اساس آن بر مواجهه با زندگی- البته با ژست هنری- است. جستار، از سویی حاصل دیالکتیک علم و هنر و به معنایی دیگر واسط دانش و زندگی است که هم از سبک مقاله‌های منضبط دانشگاهی و هم از نوشته‌های عامه‌پسند فاصله دارد. جستار، شکل خاصی از آزادی نوشتن است که درعین‌حال، دارای نوعی انتظام درونی و ساختاری است. برخی از جستارها به‌ویژه وقتی ادبیات را موضوع خود قرار می‌دهند از لحنی برخوردار می‌شوند که آمیزه‌ای از نگرش و سبک نویسنده است و می‌توان آن را «صدای بلاغی» نامید. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی نمودهای صدای بلاغی در مؤلفه‌های بوطیقایی؛ همچون نثر بودگی (زبان و فرم و خودویژگی نثر)، معاصرشوندگی، خود، انسان، زندگی و مرگ در جستارهای شاهنامه‌پژوهی شاهرخ مسکوب می‌پردازد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد مسکوب در جستارهایش با توجه به منظری که به موضوع نوشتار دارد، فرم اثرش را شکل داده و سبک نگارش و شیوه بیان او در هر اثر با اثر دیگر متفاوت است؛ گوناگونی سبک و لحن در جستارهای مسکوب دلالت بر سیالیّت سبک جستار و فردیّت خلاق نویسنده در جایگاه جستارنویس دارد.

کلیدواژه‌ها: جستار، صدای بلاغی، شاهنامه فردوسی، شاهرخ مسکوب.

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول) E-mail: ghrezvan@umz.ac.ir
۲. دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران E-mail: sediqe.n.62@gmail.com

۱-مقدمه و بیان مسأله

جستار، خواننده را به گستره‌ای وسیع از صداها و سبک‌ها دعوت می‌کند که آمیخته با دنیای فرد و هویت‌های مجزاست و فرم یکپارچه و از پیش مشخص‌شده‌ای ندارد (elbow,2007, pp. 7-8). خوانندۀ جستار از طریق کلمات و مفاهیم، به کشف صدای متن نائل و با دیدگاه‌های نویسنده هم‌سو می‌شود. جستار می‌تواند هنر و هم نوعی علمِ هنر باشد که «به‌صورت نوشتن در مورد هنر»(لوکاچ،۱۳۸۸، ص. ۱۲) شکل گرفته است یا بدون توجه به آن، به مسائل زندگی بپردازد. در جستار رسمی همواره از چیزی سخن به میان می‌آید «که از قبل صورت کسب کرده است، یا دست کم از چیزی سخن می‌گوید که زمانی در گذشته وجود داشته است؛ ازاین‌رو، بخشی از ماهیّت جستار این است که از هیچِ میان‌تهی چیزهای تازه خلق نمی‌کند، بلکه فقط چیزهایی را که زمانی زنده بوده‌اند به نظم و روال در می‌آورد»(لوکاچ،۱۳۸۸، ص. ۲۳). جستار رسمی که حول ایده یا اثری شکل می‌گیرد، بازگوکنندۀ حقیقت و طبیعتی بیرون از خود است که با متن سرشته می‌شود.

جستارنویسی در ادبیات فارسی، به اقتضای زیست‌جهان و زیست‌فکر متفاوت انسان ایرانی، بسیار دیر مورد توجه قرار گرفته است. فقدان تفکر فلسفی از سویی و مرجعیت آثار ادبی شبه مقدس، به‌ویژه شعر از دیگر سو، مجالی برای این نوع نوشتار که مستلزم نوشتن از خود، نگریستن به خویشتنِ خویش، هستی و مفاهیم بیرونی به‌واسطه درک فردی است، فراهم نیاورده است. در واقع سرچشمه‌های جستار و زمینه‌های شکل‌گیری آن از زمانی در ایران فرصت ظهور پیدا کرد که رفته‌رفته عقلانیت و جهان‌بینی فردی به جای باورهای سنتی و قالبی نشست؛ هر چند این بستر در ایران در موقعیتی التقاطی (سنت و مدرنیته) تجربه شد، اما با اهمیت یافتن فردیّت، تفکر استقرایی و دید جزئی‌نگرانه به چیزها معنا یافت و متعاقباً صداهای فردی و متنوع، خالق لحن و معنای خاص خود در رویارویی با مفاهیم و هستی بروز یافتند. پایه‌های جستار، به‌مثابۀ ژانری نو در ادبیات فارسی از مشروطه به این‌سو در نوشتار انسان ایرانی جوانه‌زده و به‌تدریج رشد کرده است.

گونۀ نوشتاری جستار، که دو نوع غیررسمی (شخصی) و رسمی دارد، با توجه به موضوع آن از درجه ادبیّت متغیری برخوردار است. برخی از جستارها، به دلیل نزدیکی با ژانر زندگی‌نامه و سفرنامه و استفاده از زبان روایی و برخی دیگر، با استفاده از بلاغتی ساده و خودکارشده، به کنشی ادبی تبدیل می‌شوند. این ادبیّت، اغلب در جایی بین صورت اولیه (کنش کلامی) و صورت پیچیده یا ثانویه قرار می‌گیرد. جستار ژانری میانی است و حوزه‌های متفاوتی همچون سینما، فلسفه، سیاست، اجتماع، ادبیات و ... را شامل می‌شود. دانش، نگرش و هنر نویسنده در جستار با یکدیگر می‌آمیزند.

وانگهی جستار، فضایی ایجاد می‌کند که گویی نویسنده مستقیماً با خواننده گفت‌وگو می‌کند.

جایگاه صدای بلاغی در نام‌گذاری ژانرها نیز حائز اهمیت است: «بسیاری از اصطلاحاتی که برای توصیف و چیستی جستار استفاده می‌شوند: شخصی، آشنا، صمیمی، انتزاعی، دوستانه و مکالمه‌ای، همه بیانگر تلاش برای شناساندن مهم‌ترین اصل شکل‌دهنده ژانر است: صدای بلاغی[1]»(nordquist: 2018). صدای بلاغی را می‌توان صدا و لحن نویسنده در نظر گرفت که فرم و ساختار متن را شکل می‌دهد و پیش‌برندهٔ کلیّت متن است. «صدای نویسنده چیزی نیست که بتوان برای آن متر و معیاری در نظر گرفت ... صدای نویسنده منحصر به ترکیب بلاغی واژگان، لحن و کاربرد دستور زبان نمی‌شود، بلکه شیوه‌ای شخصی در نوع دیدن جهان و بیان آن است»(brits: 2018). نویسنده‌ای که نوشتن، حرفه اصلی او باشد، رفته‌رفته صدای روایی خاص خود را می‌آفریند که حامل شخصیت و تجربیات اوست؛ خواننده آشنا با نوشتار چنین نویسنده‌ای این صدا را از دل متن می‌شنود و نویسنده آن را بدون ذکر نام تشخیص می‌دهد. صدای بلاغی در آثار جستارنویسان جایگاهی ویژه دارد که منجر به کشش و تمایل خواننده به سمت متن می‌شود. مبانی اندیشگانی نویسندگان در جستار یک‌دست و قابل پیش‌بینی نیست؛ هر نویسنده به فراخور موضوع، ایده و آنچه در ذهن پرورده، به جستار خود نظام و سامان می‌دهد؛ ازاین‌رو هر جستار، متنی یکّه و خلاق است که با جستار دیگر متفاوت است. طیف گسترده لحن‌ها و سبک‌ها، نثر جستارها را زنده و پویا نگاه می‌دارد. منظر نویسنده جستار به قضایا و ایده‌ها با نوعی آزاداندیشی همراه است. هر نویسنده با بصیرت شخصی خود که نمایانگر فردیّت اوست، شناختش را از چیزها با خواننده شریک می‌شود و شاید بتوان گفت در منش جستارنویس –که اصولاً فردی متفکر و اهل تعمق و تأمل در پدیدارهای هستی و جهان پیرامون خویش است- نوعی فرزانگی وجود دارد. جستارنویس اگرچه نسبت به موضوعی که درباره آن می‌نویسد، اطلاعات کافی دارد و ممکن است سال‌ها عمر خود را صرف مطالعه و کسب تجربه حول موضوع و ایده‌ای کند، اما متن او در جایگاه متنی پژوهشی یا نقادانه از واژگان تخصصی فاصله دارد و در تلاش است تا مفهومی تخصصی را به شیوه‌ای غیرتخصصی با خواننده در میان بگذارد؛ زیرا طیف متنوع خوانندگان جستار را در نظر می‌گیرد؛ ازاین‌رو هر جستار فلسفی، ادبی یا سینمایی، برای علاقه‌مندان آن حیطه، توشه‌ای در خود دارد برای مخاطبی که نه خاص است و نه عام. بسان خود جستار، مخاطبی میانی است.

این مقاله بر آن است که این صدای ویژه را که صدای بلاغی نام دارد در جستارهای شاهنامه‌پژوهی شاهرخ مسکوب بررسی کند: «مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار»، «سوگ سیاوش در مرگ و رستاخیز» و «ارمغان مور».

---

1. rhetorical voice

۲. پیشینه پژوهش

نوشتن از جستارنویسان فارسی و تحلیل و بررسی آثار ایشان غالباً توسط دوستان و هم‌فکران نزدیک آن‌ها صورت گرفته است و اثری مستقل در قالب مقاله علمی-پژوهشی و کتاب نوشته نشده است. از آثار و سخنرانی‌هایی که در آن به نوشتار مسکوب توجه شده است، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

مجله «کتاب امروز» در سال ۱۳۵۱، میزگردی با عنوان شاهرخ مسکوب و افسانه سیاوش، با حضور مسکوب، شفیعی کدکنی، مهرداد بهار، ناصر پاکدامن، امیرحسین جهانبگلو و داریوش شایگان برگزار نموده که در آن هر یک از حاضران با توجه از زاویه دید خویش جستارهای مسکوب را تحلیل و ارزیابی کرده‌اند؛ در این نشست به فرم نوین جستار و جایگاه آن در آثار مسکوب توجه چندانی نشده است و نگاه منتقدان بیشتر معطوف به نوعی ادبیات مقایسه‌ای است که از خصلت جستار در جایگاه فرمی گشوده و مستقل فاصله می‌گیرد.

یوسف اسحاق‌پور (۱۳۹۹) در کتاب سرگذشت فکری شاهرخ مسکوب که در اصل سخنرانی‌ای در یادبود شاهرخ مسکوب است، علاوه بر تاریخ زیست و پاسداشت یاد مسکوب، به جنبه‌های وجودی و اخلاقی او توجه داشته و آن را در پیوند با نوشتار او قرار داده است.

گفت‌وگوی علی بنوعزیزی با شاهرخ مسکوب در کتاب درباره سیاست و فرهنگ اثر دیگری است که در آن به «شرح زندگی سیاسی و علائق فرهنگی و نظرگاه‌های ادبی و فلسفی» (بنوعزیزی، ۱۴۰۰، ص. ۹) مسکوب پرداخته شده است که برای درک فرازوفرودهای فکری و نوشتاری مسکوب اثری مناسب به شمار می‌آید.

مقاله سرور کسمایی (۱۳۹۹) با عنوان نقش فرم در آفرینش ادبی شاهرخ مسکوب کوششی برای نشان دادن نحوه رویکرد مسکوب به متون و جایگاه فرم در آثار اوست که دلالت بر تفکر انعطاف‌پذیر مسکوب در مواجهه با متن دارد.

علاوه بر این آثار، کنفرانسی در دانشگاه استنفورد در سال ۲۰۲۰ برگزار شد که موضوع سخنرانی آن درباره شاهرخ مسکوب، شخصیت و آثار او بود و افرادی همچون بهرام بیضایی، رضا فرخفال، حسن کامشاد، علی بنوعزیزی، سرور کسمایی و عباس میلانی در آن شرکت داشتند که هرکدام از منظری به شخصیت، آثار مسکوب و جایگاه او در جستار فارسی پرداخته‌اند. در این پژوهش در حد نیاز از پژوهش‌های مذکور بهره برده‌ایم. تمایز پژوهش حاضر و پژوهش‌های مورداشاره، توجه به جایگاه صدای بلاغی در آثاری با محوریت و موضوعی یکسان است که در هرکدام به فراخور اندیشه و نگاه نویسنده، روایت و فرمی جدید خلق شده است.

۳. چارچوب نظری

به نظر می‌رسد اصطلاح صدای بلاغی از علم روانکاوی وام گرفته شده و دربردارنده شخصیت، مفاد ضمیر و تمهیدات نویسنده در امر نوشتار است که منجر به خلق اثر می‌شود. «در مطالعات ادبی، صدای بلاغی سبک یا شیوه متمایز بیان نویسنده یا راوی است»(nordquist: 2020)؛ اگرچه سبک، لحن و صدا در متن با یکدیگر هم‌پوشانی دارند اما مفاهیمی متفاوت هستند. صدا برآیند سبک و لحن نویسنده است. در جستار همیشه یک «من» وجود دارد که صدای متن را شکل می‌دهد. ویرجینیا وولف، نویسنده بریتانیایی، صدا یا شخصیت[1] را ظریف‌ترین و خطیرترین ابزار جستارنویس می‌داند که به متن او کیفیتی ویژه و خاص می‌بخشد (nordquist: 2018). لحن بر اساس موضوع و احساسات نویسنده یا شخصیت در متن تغییر می‌کند، لحن جزئی از اصطلاح گریزان صدای بلاغی است. سبک ادبی شیوه خاص نوشتن است، روشی منحصربه‌فرد که نویسنده از آن بهره می‌برد و «ارتباط استواری با بافت و موقعیت دارد»(فتوحی، ۱۳۹۱، ص. ۶۲). «سبک نویسنده به کلمات و نحوه قرار گرفتن آن‌ها در کنار هم مربوط می‌شود، اما صدای نویسنده، نحوه نگاه نویسنده به متن است؛ ویژگی‌ای که به نویسنده‌ای خاص مربوط می‌شود و از اعماق روح و قلب او بروز پیدا می‌کند»(calvani: 2012) سبک نویسنده به‌طورمعمول در نوشتار او یکسان است؛ گزینش‌های آگاهانه که معمولاً به عادت نوشتاری نویسنده بدل می‌شود؛ برای مثال نویسنده‌ای در آثارش از صفت یا قید بیش‌ازحد معمول استفاده می‌کند یا نویسنده‌ای دیگر با جملات کوتاه و بریده‌بریده متنش را شکل می‌دهد و ... . سبک و صدا هر دو با تجربه و کار فراوان به دست می‌آیند و نقشی فردیّت‌بخش به متن می‌دهند، اما صدای بلاغی نویسنده از سبک نوشتن او متمایز است و دربردارنده نگاه منحصربه‌فردش به جهان و زیست‌جهان متنی است که خلق می‌کند و تبلوری از باورها و احساسات اوست که نشان‌دهنده تجربیات و نحوه نگاه و نگرش او به جهان معناهاست که در ضمیر ناخودآگاهش جای دارد و در متن آزاد می‌شود. صدای بلاغی اصالت وجودی نویسنده را در خود دارد. صدای بلاغی در جستارهایی با موضوع واحد، از نویسندگان متفاوت، صداهای متفاوتی را شکل می‌دهد؛ زیرا هر نویسنده‌ای از دیدگاه و منظر خود به موضوع می‌نگرد و روش متفاوتی برای بیان خود یا موضوع در پیش می‌گیرد. صدای بلاغی تأثیر زیادی بر جذب مخاطب و موفقیت نهایی نوشته دارد.

۱.۳ جایگاه صدای بلاغی در جستار

صدای بلاغی چنان که اشاره شد، بسته به موضوع، تغییر می‌کند؛ ازاین‌رو استخراج شاخصه‌های ثابت از همه

1. persona

جستارها کار ساده‌ای نیست. صدای بلاغی به مفهومی نزدیک می‌شود که لوکاچ از «صورت» در جستار مراد می‌کند. از نظر او «صورت، حدود و ثغوری در پیرامون محتوا می‌گذارد، وگرنه محتوا مثل هوا در هستی حل می‌شد. صورت، حدود و ثغور امور غیر مادی را تعریف می‌کند. این صورت که از تأمل نمادین در باب نمادهای زندگی فرا می‌جوشد، به‌واسطه قدرت آن تجربه، یک نوع زندگی خاص خودش را کسب می‌کند. به جهان‌نگری تبدیل می‌شود، به دیدگاه، به نوعی تلقی از همان زندگی که خود از آن برجوشیده است: نوعی امکان تجدید قالب آن، خلق دوباره آن»(لوکاچ،۱۴۰۲، ص. ۲۳)؛ از همین رو او معتقد است جستار از هیچِ میان‌تهی، چیزهای تازه خلق نمی‌کند، بلکه فقط چیزهایی را که زمانی زنده بوده‌اند به نظم و روال درمی‌آورد و چون به آن‌ها نظم جدیدی می‌دهد و از بی‌صورتی، چیز تازه‌ای نمی‌سازد، پس مقید به آن‌هاست و باید همواره "حقیقت" آن‌ها را بگوید، باید برای طبیعت سرشتی آن‌ها، بیان پیدا کند»(لوکاچ،۱۴۰۲، ص. ۲۷). آدورنو نیز این سرشت بازاندیشانه جستار را به تعبیر دیگری بیان می‌کند: «جستار اجازه نمی‌دهد عرصه فعالیتش را تجویز کنند. تلاش‌های آن به جای دست‌یابی به هدفی از طریق علم یا خلق چیزی از طریق هنر، بازتابی است از فراغت کودکانه شخصی که بی هیچ واهمه و تردیدی، از آنچه دیگران پیش از او انجام داده‌اند، الهام می‌گیرد»(لوکاچ،۱۴۰۲، ص. ۴۰) اما صدای ویژه خود را بدان می‌بخشد که از خودآیینی زیبایی‌شناختی سود می‌برد.

صدای بلاغی در جستار شخصی نسبت به جستار رسمی مشهودتر است و با توجه به انتخاب زاویه‌دید اول‌شخص و کاربرد لحن، نویسنده در برقراری ارتباط با مخاطب موفق‌تر است. جستارنویس در جستارهایش ساختارهای مختلفی را تجربه می‌کند. گاه فرم جستار منسجم و یکپارچه است و گاه فرمی تودرتو دارد که از موضوعی به موضوعی دیگر گریز می‌زند و درعین‌حال محور اصلی بحث را از دست نمی‌دهد. آنچه در همهٔ جستارها مشهود است، عنصر اندیشه و بیان تجربه و احساس نویسنده آن جستار است که می‌تواند متناسب با شخصیت نویسنده و فرم جستار واضح یا ضمنی باشد؛ از همین رو، رویکرد جستارنویس، رویکردی نسبی‌گرا به مسائل است که از قضاوت نهایی می‌پرهیزد.

صدای نویسنده در جستارهای مختلف نشان‌دهندهٔ افشرهٔ تفکر، جهان‌بینی و موضع‌گیری او و همچنین وجه تمایز یک اثر با اثری دیگر است. ایده‌ای که از آن به «نگرش» تعبیر کردیم. «نگرش مسلط، به رودخانه‌ای زیرزمینی می‌ماند که در زیرساخت زبان، سبک و فرم آثار هنرمند جریان دارد و صدای آن در همه جای آثارش شنیده می‌شود. این صدا، سبک هنرمند را یک‌دست می‌کند و فردیت را برای طرز او به ارمغان می‌آورد و سرانجام میان اجزاء اثر، هماهنگی و

تناسب برقرار می‌کند»(فتوحی، ۱۳۸۵، ص. ۷۶).

جستارنویس حرفه‌ای کسی است که فرم و محتوایی متناسب با ایده و دنیای متن را خلق می‌کند اما در کل چنان که لوکاچ نیز تأکید می‌کند صورت و مضمون جستار قابل‌تفکیک نیست.

۴. شاهرخ مسکوب و نوشتار او

شاهرخ مسکوب نویسنده، روشنفکر، مترجم و پژوهشگر که بخشی از عمر خود را در غربت زیست، به سال ۱۳۰۰ در بابل به دنیا آمد و سال ۱۳۸۴ در پاریس دیده بر دنیا بست. «شاهرخ کار نویسندگی‌اش را در جوانی با ترجمه شروع کرد»(کامشاد، ۱۳۹۷، ص. ۲۸۳)، اما ازآنجاکه علاقه و عشق مسکوب به حماسه و اسطوره بود، «شماری از بهترین تراژدی‌های یونانی (آنتیگن، ادیپ شهریار، ادیپوس در کلئوس از سوفوکل و پرومته در زنجیر از اشیل) را به فارسی برگرداند»(کامشاد، ۱۳۹۷، ص. ۲۸۴). نثر مسکوب در ترجمه‌هایش کم‌نظیر و دقیق است. او علاوه بر ترجمه‌هایی با موضوع حماسه و اسطوره، جستارهایی با همین مضمون به قلم آورده است. مسکوب ازجمله کسانی بود که به هنر ظریف خود در جستارنویسی آگاهی داشت و آثار خود را میان دوستان و هم‌فکرانش، تحت عنوان essay معرفی کرد. مسکوب جزء مهم‌ترین جستارنویسان فارسی به شمار می‌آید که بخش عظیمی از پروژه نوشتاری او به نوشتن جستار اختصاص یافته است. در آثار مسکوب درون‌مایه‌هایی تکرارشونده، با مضمون حماسه، اسطوره، شاهنامه، مرگ و سوگ را می‌توان مشاهده کرد که نویسنده، هر بار از منظر و فرمی نو و متناسب با ویژگی‌های متن یا زمینهٔ تجربی خود به آن‌ها توجه داشته است.

۵. جستارهای شاهرخ مسکوب

آثار مسکوب به دو بخش جستارهای رسمی و غیررسمی تقسیم می‌شوند:

۱.۵ جستارهای رسمی

ارمغان مور، مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار، شکاریم یکسر همه پیش مرگ، سوگ سیاوش، در کوی دوست، داستان ادبیات و سرگذشت اجتماع، و هویت ایرانی و زبان فارسی

۲.۵ جستارهای غیررسمی

بخش‌هایی از کتاب روزها در راه، بخش‌هایی از کتاب سوگ مادر، در سوگ و عشق یاران

از میان آثار نام‌برده، ارمغان مور، سوگ سیاوش، مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار جزء آثاری هستند که با محوریت اسطوره و شاهنامه فردوسی نوشته شده‌اند و در زمره جستارهای رسمی مسکوب قرار دارند. در این پژوهش به جایگاه صدای بلاغی در چند مؤلفه بوطیقایی این آثار پرداخته می‌شود.

۳.۵ صدای بلاغی در جستارهای شاهرخ مسکوب

شاهنامه، بستری مناسب برای جستارنویسی است چنان که ادیبان و منتقدانی همچون اسلامی ندوشن، شایگان و غلامحسین یوسفی نیز جستارهای قابل‌اعتنایی مبتنی بر شاهنامه دارند که هر یک از منظری به دنیای این اثر وارد شده‌اند. به‌راستی چه ظرفیتی در این اثر هست که آن را برای جستارنویسی مناسب می‌کند؟ شاید بتوان گفت جدای از جست‌وجوی سوژه ایرانی در این اثر، یکی از دلایل این توجه، مباحث کلی مربوط به انسان، زندگی، مرگ و نیکی و بدی است که در طول تاریخ مفاهیمی همیشگی و تأمل‌انگیز برای انسان‌ها بوده است و این تأمل، محملی برای بیان جهان‌نگری و دغدغه‌های بشری او نیز می‌شود.

۱.۳.۵ شاخصه‌های صدای بلاغی در جستارهای شاهرخ مسکوب

۱.۱.۳.۵ نثر بودگی

اصولاً تعریف دو مقوله شعر و نثر، با رهیافتی ساختارگرایانه؛ یعنی با رویکردی تقابلی و سلبی انجام می‌شود؛ یکی، آن دیگری نیست؛ به‌ویژه در مورد نثر که در این تقابل در جایگاه فروتری نسبت به نظم هم قرار می‌گیرد. گفتمان نثر، از نظر معرفت‌شناسی با گفتمان شعر متفاوت است. گفتمان شعر به اقتضای ماهیت زیبایی‌شناختی‌اش، محدودیت‌ها و آداب و اصول خاصی دارد که نثر ندارد. نثر از نظر فرم، قالبی گشوده است و فلسفه‌اش نیز بر روانی، شفافیت، سادگی و سرراستی استوار است. نثر، محمل تفکر و صداهای گوناگون است؛ اما این دو گفتمان همواره کم‌وبیش راهی به درون یکدیگر جسته‌اند. شعر با رعایت دستورمندی و توسل به رتوریک یا منظومه‌های روایی، به نثر نزدیک شده و نثر نیز با استفاده از امکانات شعری؛ چون وزن، استعاره و یا دست کم رایحه شعری، به دغدغه شعرخواهی مخاطبانش پاسخ داده است. شکل‌گیری و دگردیسی فرم‌ها و قالب‌های نوشتاری، پیوندی نیز با ساختارها و گفتمان اجتماعی دارد. در دوره معاصر، به اقتضای گسترش آگاهی که مستلزم رویکرد استدلالی است، جایگاه نثر از شعر فراتر رفته و اهمیتی ویژه یافته است. نثر، قالبی آزادتر برای بیان ایده‌ها و تفکرات انسان مدرن در مواجهه با فرم‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دنیای جدید است. «توجه به فلسفه نثر و رونق آن، هم‌زمان با ظهور تجدد شکل می‌گیرد. فرم‌های نوشتاری همچون نامه، خاطره، سفرنامه و جستار، قالبی مناسب برای اندیشه‌ورزی و تجربهٔ حیات انسان در ساختار

سیال و متغیر دنیای مدرن است و شکل باز و پذیرای این فرم‌ها با تجربهٔ مدرنیته مبتنی بر فردیت همخوانی دارد» (شریف‌زاده و رضوانیان، ۱۴۰۱، ص. ۳۳).

نثر برخلاف شعر متوجه غایتی بیرون از خود است. ازآنجاکه اساس کار شاعر در شعر، بلاغت است و قواعد حاکم بر آن توانایی هم‌سو شدن با اندیشه‌ها و تحولات دوران نوین را تا حدی محدود می‌سازد، نویسنده با انتخاب فرم گشوده نثر، توانایی بیان روشن و صریح و درعین‌حال استفاده از امکانات شعری زبان را دارد.

نثر جستارهای مسکوب به‌طور پوشیده همچون نثرِ صنعتمندِ کلاسیک به شعر تمایل دارد اما این ویژگی برعکس نثر مسجع و فنی کلاسیک، نه در جهت پیچیده و بغرنج کردن نثر، بلکه به تعبیر لوکاچ «خوش‌نوشتگی» سبب دلنشینی و پیوندی احساسی با مخاطب می‌شود. لحن شاعرانه این آثار، هم تحت تأثیر اثر زمینه (در اینجا شاهنامه که شعر است) و هم انس نویسنده با دنیای ادبیات است. اثری پژوهشی- ذوقی- تأملی که درعین‌حال که مبتنی بر ایده‌ای نو است، با شکستن چارچوب‌های منضبط پژوهش دانشگاهی و بهره‌گیری از لحن و زبانی احساسی، دایره مخاطبان را از نخبگان دانشگاهی فراتر می‌برد و با خلق اثری بینابین نه‌تنها به خواست عاطفی مخاطب پاسخ می‌دهد، بلکه با نگرشی فلسفی و تأمل در تراژدی انسان، بینامتنی خلق می‌کند که با اتصالش با متن مادر، اثری نو می‌آفریند و پاره‌ای از اثر اصلی را با تعمق برجسته می‌سازد. این خصلت آمیختگی نگرش‌های گوناگون و بعضاً متضاد، که خود، مهم‌ترین جاذبه جستارهایی از این دست است، در نثری ویژه و منحصر به نویسنده متبلور می‌شود و به شیوه بیانی خاص با صدای بلاغی خودویژه منجر می‌شود که یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن زبان این جستارها است.

۱.۱.۱.۳.۵ زبان جستارهای شاهرخ مسکوب

جستارنویس با تکیه بر هویت فردی خویش و آگاهی‌اش از زبان، خالق معناهای نامحدود است. زبان مسکوب از استعاره‌های کاربردی ادبیات کلاسیک و مدرن فاصله دارد. رفتارهای زبانی در جستارهای مسکوب بنا بر ذات نوشتار او تغییر می‌کند و شیوه کاربرد زبان با توجه به بافت و هدف متن، شکل و فرم می‌پذیرد. انتخاب و گزینش واژگان، در مواجهه با اثر فردوسی، تجلی دنیای شاهنامه و اساطیر در ذهن اوست؛ برای مثال، در مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار، پیوند روایت رستم و اسفندیار از دنیای حماسه در ترکیب با روایت شخصی و تجربیات مسکوب، زبان و دیدگاهی جدید را شکل داده است. او مثال‌هایی از کتاب‌های دیگر در جهت روشن کردن تحلیل، بازسازی و بازاندیشی اثر فردوسی آورده است اما ازآنجاکه ارجاع پژوهشی او به بخش‌های مختلف اوستا و منابع بعضاً اسطوره‌ای ایران است، لحن اثر نیز متأثر از همین متون است. متن، آمیزه‌ای از نثر تأویلی بلاغت‌آمیخته و درعین‌حال عاطفی مسکوب، جا

به جا بیت‌هایی از شاهنامه و نقل‌قول‌های اوستا است:

«نمی‌توان گفت که اسفندیار دارای اندیشه‌ایست چنین و چنان، بلکه او تجسم اندیشه‌ایست در جان و تن فرزند گشتاسب؛ یعنی اندیشه‌ای کالبد خود را در پیکر اسفندیار یافته است، اندیشه‌ای با نیروی بندگسل و بنیان‌کن رشد و برنایی؛ چون دانه‌ای که نه‌تنها دل خاک، بلکه تن خود را نیز می‌شکافد تا ببالد و به خورشید رو کند و اثبات او در نفی خویشتن و قالب خود است؛ مانند آرش کمانگیر، تیر او وقتی از چله کمان رها می‌شود که از تن او جز چند پاره گسیخته نماند»(۱۳۹۶، ص. ۲۹).

نویسنده با جابه‌جایی ارکان جمله، ترکیب‌سازی و بهره‌گیری از واژگان ادبی، تشبیه و تلمیح، تفسیر دیگرگونی از تراژدی اسفندیار به دست می‌دهد که مجموعه این رفتار زبانی و معنایی، به خواننده اجازه عبور سریع از این متن را نمی‌دهد؛ متنی که توأمان فلسفی و ادبی است.

سوگ سیاوش نیز که جستاری مفصل است، فرمی استعاری دارد در سه فصل: غروب، شب، طلوع، که هم تفسیر زندگی سیاوش و هم هر انسان و یا اندیشه نیک‌کردار و نیک‌آیینی در هر زمان و مکانی است. زبان با ریتمی حماسی و لحنی عرفان‌مشرب- که گویی دو ساحت متقابل زبانی را به هم می‌آمیزد- و با ارجاع به متون مختلف به کلیت اثر شکل می‌دهد. بخش آغازین کتاب به پیدایش اسطوره‌ای جهان و هستی، و تاریخ مینوی گیتی می‌پردازد و پس از آن تمرکز اثر بر منش و کنش سیاوش است که «نوعی تصور و دریافت عارفانه از انسان کامل را به یاد می‌آورد»(۱۳۹۹، ص. ۵۸) در این اثر نیز زبان و نثر، ساده و سهل‌یاب نیست بلکه به همان میزان که در جست‌وجوی معناست، جهت کلام به تعبیر یاکوبسن بر خود پیام نیز هست:

«سیاوش اهل راز است. از «تاریخ مینوی» گیتی خبر دارد و می‌داند که مرگ او آن را چگونه به کجا می‌برد.

از ایران و توران برآید خروش		جهانی ز خون من آید به جوش

این مرگ در سیر تاریخ گیتی حقیقت معنای خود را می‌نماید. با این استنباط اساطیری و مابعدطبیعی از تاریخ، سیاوش مرد تاریخ و سازنده آن است. ... و این که در مرگ جوششی و توانی است که در زندگی نبود. تکاپوی این مرگ، پاسخ‌گوی سکون آن زندگی است.

ستم باد بر جان او ماه و سال		کجا بر تن تو شود بدسگال

(ج ۳، ص. ۱۳۹)

ارمغان مور، همچون دو اثر پیشین، بر داستانی خاص متمرکز نیست. او در این کتاب به پنج جستار مختلف در

شاهنامه با عنوان‌های زمان، آفرینش، تاریخ، جهانداری و سخن می‌پردازد. این کتاب عصاره فکر و اندیشه مسکوب درباره شاهنامه فردوسی، و واپسین نوشته او قبل از مرگ است. این اثر جستاری رسمی با رویکرد تحلیلی ادبی است که با نگاهی علمی به شاهنامه نوشته شده و احساسات و ضمیر نویسنده در آن به‌وضوح و روشنی آثار دیگر نیست. می‌توان ارمغان مور را تبلور آگاهی و درک شاهنامه در نگاه مسکوب دانست که البته نویسنده در مقابل اثر سترگ فردوسی، با فروتنی آن را ارمغان مور می‌داند.

شیوه بیانی خاص مسکوب در این اثر منجر به بازتولید صدای فعال نویسنده شده که نشان‌دهنده موضع او در رویارویی با شاهنامه است. ازآنجاکه روحیه پژوهش‌مآبانه نویسنده در این جستار نمود پررنگی دارد، تمرکز بر موضوع و تجزیه‌وتحلیل آن مهم‌تر از تأملات و احساسات شخصی نویسنده است و صدای بلاغی در آن تبدیل به ویژگی پنهان و منتشر اثر می‌شود که از صورت کلیشه‌ای و مکانیکی فاصله دارد. زبان مسکوب در ارمغان مور زبانی پخته و منسجم است که بیشتر میل به مقاله شدن دارد اما همان صدای بلاغی جابه‌جا در آن به گوش می‌رسد. در جستار سخن در شاهنامه می‌نویسد:

> «شاید بتوان گفت که از برکت نبوغ شاعر، سخن وی آهنگی دارد که درستی دلپذیر و بی کم‌وکاست آن ناگزیر به خواننده راه می‌یابد. منظورم از «آهنگ»، جنب‌وجوش درونی شعر است. پیوند مفهوم سخن با طنین کلمه، مانند یگانگی جسم و جان، یا هماهنگی پست و بلند موج با تلاطم دریا و گریز باد، «آهنگ»ی می‌آفریند سرشار از درشتی و نرمی، غمگنی و شادمانی، نشانی از دردی ناچار و غروری سزاوار، چیزی به‌سادگی جوانی سهراب و هشداری در راه! در روند پر جنب‌وجوش سخن، قلب کلمه می‌تپد و بار معنایی و وزن عاطفی‌اش گاه به‌تندی باران بهار می‌بارد یا به‌آرامی شکوفه باغ، باز می‌شود و این همه یک پرده و چند پرده بالاتر، آن چنان که با خواندن و شنیدن شعر، انگار در سرهٔ کوه روانیم؛ با چشم‌اندازی دور و هوایی به‌روشنی نور، در مرکز ممکن و محال!» (۱۴۰۰، ص. ۲۲۷)

این تفسیر انشایی و ذوقی -به تعبیر نقد دانشگاهی- مسکوب بر روی سخن فردوسی در مورد نثر خود مسکوب در مورد شاهنامه نیز صدق می‌کند؛ اما به‌تناوب ذهن و زبان او در این اثر در مقایسه با جستارهای پیشینی که با موضوعیت شاهنامه نوشته، متفاوت و رسمی‌تر است. نگاه چندوجهی مسکوب که با چفت‌وبستی ظریف و دقیق توأم شده، به زبان نوشتار او هویتی ویژه بخشیده است.

۲.۱.۱.۳.۵ فرم و صدا در یگانگی صورت و محتوا

چنان که اشاره شد مسکوب روش‌های خود را در مواجهه، تفسیر و بیان شاهنامه شکل می‌دهد؛ یکی از این روش‌ها شکل و فرم مناسب نوشتار است. او از دل فرم‌هایی که برای آثارش برمی‌گزیند، صدای ویژه خود را می‌آفریند؛ برای مثال، سوگ سیاوش، به لحاظ فرم حالتی دایره‌ای دارد که خواننده را از مرکز به‌طرف محیط سوق می‌دهد، و وقتی‌که می‌خواهد از محیط به بیرون بیفتد، دوباره برمی‌گردد به مرکز. نگاه مسکوب در خلق اثر همچون تاریخ گیتی دایره‌وار است، همچون مفهوم زمان که در اندیشه انسان «با مشاهده گردش خورشید و ماه و ستارگان به دور زمین و توالی شب و روز و افزونی و کاستی ماه و پیدایش فصول»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۲۵) شکل می‌گیرد، ساختاری تکرارشونده دارد و همچون تصوری که بشر از زمان دارد در حرکتی دایره‌وار شکل می‌گیرد. مسکوب با نگاهی اساطیری که رگه‌هایی از عرفان در آن به چشم می‌خورد، شخصیت سیاوش و کیخسرو را در بخش غروب و طلوع ترسیم می‌کند که درنهایت به ذات خود (منبع لایزال هستی) بازمی‌گردند؛ یکی با مرگ خود و دیگری با گذر از گیتی.

تصور اساطیری زمان که تبدیل به فرم اثر مسکوب شده، در فرجام کار سیاوش و کیخسرو آغازی دیگر را در نظر دارد، حرکتی ادواری که به جایگاه بشر امروز در گیتی تسری می‌یابد، «حتی امروز هم آن‌که سیاوشِ زمانِ خود است، جز این نیست. آن گاه که مردی به بهای زندگیِ خود حقیقتِ زمانش را واقعیت بخشید، دیگر مرگ سرچشمهٔ عدم نیست، جویباری است که در دیگران جریان می‌یابد، به‌ویژه اگر این مرگ ارمغانِ ستمکاران باشد»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۷۳). از چنین منظری زمان اساطیری برخلاف زمان تاریخی، زمانی دوار است که جستار مسکوب را تنها به گذشته پیوند نمی‌دهد بلکه در تاریخ شناور می‌سازد و در مرز اسطوره، حماسه و عرفان گام می‌زند.

مسکوب برای شناخت و نوشتن از شاهنامه نخست از آن دور می‌شود و کتاب را در جای تاریخی خود می‌گذارد و در زمان خود با آن روبه‌رو می‌شود و به پشتوانهٔ سنت و فرهنگ و اثر فردوسی جایگاه خود و انسان امروزی را در آن بازمی‌یابد. از آن رو که «امروز زشت و زیبای دیگری است با خدایی و جهانی دیگر»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۰). او در جایگاه جستارنویس هنگام پژوهش، جهان و اندیشه خود را کناری نمی‌گذارد بلکه آن را در ترکیبی با اثر درهم می‌آمیزد تا به معنا و فرمی بدیع از شاهنامه برسد. در حقیقت مسکوب به مدد سیاوشِ شاهنامه جایگاه تاریخ و اندیشه زمان خود را به خواننده نشان می‌دهد و همچون فردوسی، بازگفت گذشته موجبی برای زنده ماندن و زیستن اوست.

در جستار مسکوب و به‌طور کل جستار موفق آنچه مهم و مورد توجه است، این است که زبان اثر متناسب با موضوع و محتوای متن انتخاب شود و به قول مسکوب «کلام، لباسی بر تن فکر نیست تا پولک و منجوق و نوارهای

رنگ‌وارنگ هرجور که خواستند بزکش کنند، کلام راستین، مثل مادری که آبستن فرزند خودش است، باردار مفهوم و معنای خاص خود است» (پاکدامن و دیگران،۱۳۵۱، ص. ۱۹). کلام راستینی که مسکوب به آن اشاره می‌کند در واقع پروژه نوشتاری او در جایگاه جستارنویس است؛ جستارنویسی که وقتی شروع به نوشتن می‌کند، فکر و اثر او در قالب زبانی متناسب با همان اندیشه نوشته می‌شود و منجر به شیوه‌ای متمایز در بیان او می‌گردد که با پژوهش‌های دیگر در این زمینه متفاوت است. پرداختن به شخصیت‌های اسطوره‌ای شاهنامه فردوسی و توجه به متن اسطوره‌های کهن، زبانی همگن و همانند آن می‌طلبد، هرچند این زبان از سادگی و صراحت نثر کم کند و کاربرد واژگان به سمت ابهام رود، فرم متعالی و مدنظر نویسنده، درنهایت منجر به هماهنگی فرم و محتوا می‌شود. دانش و هنر مسکوب در این اثر هم‌راستا با یکدیگر پیش می‌روند و جهان‌بینی، بصیرت شخصی و اندیشه او در ترکیب با فرم هنرمندانه اثر ساخت می‌یابد. سوگ سیاوش با لحنی عاطفی و با ارجاع به متنی بیرونی از چیزی سخن می‌گوید که پیش از این صورت کسب کرده و به مدد متنی ثانوی (شاهنامه) فرم و محتوایی نو ایجاد می‌کند. این اثر دربردارنده انگاره‌ها، ایده‌های نویسنده و صدای منحصربه‌فرد اوست که خواننده را به شخصیت سیاوش نزدیک می‌کند و صدای فعال و نگرش نویسنده را با مدد از فرمی دوّار به گوش مخاطب می‌رساند.

۲.۳.۵ معاصرشوندگی

مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار، تحلیل و پژوهشی پیرامون روایت حماسی-اسطوره‌ای رستم و اسفندیار است که «سرآغازی درخشان در کار تحقیق ادبی و پایه‌گذار شیوه‌ای نو در بررسی ادبیات کهن ایران بود» (همان، ص. ۲). این جستار که مسکوب آن را به «نقال‌ها؛ خادمان بی‌نام‌ونشان شاهنامه» تقدیم کرده است، بازاندیشی نبرد رستم و اسفندیار و نشان‌دهنده درک ظریف مسکوب از این داستان است که با دنیای اکنون گره می‌خورد؛ دنیایی که در ذات خود نیازمند حماسه‌ای نو است.

شاهنامه برای مسکوب مجالی‌ست برای اندیشیدن به بشر امروز. در ماجرای رستم و اسفندیار و همچنین تراژدی رستم و سهراب، نبرد بین دو نیروی نیک است برخلاف اندیشه کهن ایرانی که جنگ نیکی در مقابل بدی است؛ اگرچه شخصیت‌ها به شوم بودن این نبرد در اعماق ضمیر خود آگاه هستند، اما درنهایت به آن چیزی تن می‌دهند که انجام آن را صحیح می‌دانند و تابع تقدیر؛ نبردی تراژیک که هیچ پیروزی ندارد.

مسکوب داستان رستم و اسفندیار را در دوره‌ای می‌نویسد که به لحاظ موقعیت فردی با روایت فردوسی، احساس نزدیکی کرده است. او در گفتگو با علی بنوعزیزی می‌گوید:

«مقدمه رستم و اسفندیار برایِ خودِ من در حقیقت جنگی است که بر خلافِ فکرِ کهنِ ایرانی، جنگِ خوب و بد نیست، جنگِ خوب و خوب است. دو خوب رو در رو، در جنگی ناگزیر... خب این اثرِ فردوسی را من وقتی می‌خواندم یک نوع تحققِ تجربیاتِ خودم را هم درش می‌دیدم ... تجربیاتِ نفسانی و اجتماعی هر دو با هم و در پیوندِ عمیق با همدیگر به‌خصوص در سال‌هایِ هزار و سیصد و سی و یک، سی و دو، وقتی‌که بسیاری از افرادِ حزبِ توده، بله بسیاری از افرادِ حزبِ توده آرزویی جز بهبودِ زندگیِ اجتماعی و غیره و غیره نداشتند. جبهۀ ملی هم همین‌طور و گرفتارِ یک جنگ بی‌حاصل نامعقول باهم. چه جور بگویم؛ پوچ» (بنوعزیزی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۳).

از این منظر تجربیات زیسته نویسنده در نگاه به متن فردوسی و خلق جستار مذکور نقش داشته است. هنگام حضور و فعالیت مسکوب در حزب توده که در آن تفکر ایدئولوژیک و باور به آن جایگزین اندیشه می‌شد، گفتن از اسفندیار گزینه مناسبی برای گفتن از منِ وجودی و درک موقعیت فکری اعضای حزب است که با اندیشه نویسنده گره می‌خورد و در بستر متن متبلور می‌شود. مسکوب در جستارش بخشی از دنیای کهن را به دنیای اکنون احضار می‌کند و در تحلیلش تاریخ را لزوماً نه آن‌چنان‌که رخ داده، بلکه آن‌چنان که آرزو می‌شود با خواننده در میان می‌گذارد.

نویسنده مقدمه رستم و اسفندیار، همچون «پدیده‌شناسی چیره‌دست، قلب حماسه فاجعه رستم و اسفندیار را می‌شکافد و به یاری نگرشی مهرورزانه که از ستایش پرشور او به انسان نشأت می‌گیرد، طیف سحرآمیزی می‌گستراند. کوشش اصلی محقق آن است که هستی بغرنج افسانه فردوسی را درست در لحظه تکوین آن مرور کند» (هاشمی‌نژاد، ۱۳۹۶، ص. ۲۴۵). نویسنده برخلاف تحلیل‌هایی که پیش از این از شاهنامه وجود داشته، سعی می‌کند به ریشه‌ها بازگردد و به مدد دنیای افسانه، اسطوره و داستان، با جهان امروز اتصال برقرار می‌کند. نگاه شخصی مسکوب به رستم و اسفندیار در کل جستار او جاری است. او با تصرف در داستان با زبانی شورمند و هنری، داستان شاهنامه را با بشر امروز و دغدغه‌های انسان در هستی پیوند می‌زند.

اگرچه مسکوب در جستارهای پژوهشی‌اش، ازجمله سوگ سیاوش، به متن مبدأ توجه فراوانی دارد و پایه نوشتار او را شکل می‌دهد، اما برخلاف متون پژوهشی صرف، احضار بینش و جهان‌بینی او از دنیای اسطوره و حماسه به دنیای اکنون است؛ دنیایی برای کشف حقیقت درونی خود:

«مسکوب به دنبال حقیقت خود بود اما همیشه از راه دیگران به خود می‌رسید. در پاسخ به کسانی که او را "متخصص شاهنامه" معرفی می‌کردند، برمی‌آشفت و می‌گفت: "من متخصص هیچ‌چیز و هیچ‌کس نیستم، الّا خودم!" او برای درک خود شاهنامه می‌خواند و برای پی‌بردن به تاریکی‌های روح

خود، روح ایرانی را می‌شکافت. جست‌وجوی خود، آگاهی به خود، فهم رابطه خود با جهان پیرامون و جایگاه خود در آن. این معضل عظیم با دغدغه فرم یا قالبی که بیان این رابطه را میسر کند، همراه بود»(کسمایی، ۱۳۹۹).

سیاوشی که مسکوب از آن می‌گوید فقط به شخصیتی اسطوره‌ای و حماسی منحصر نیست؛ بلکه شخصیتی است که گاه به سیاوشِ مسکوب بدل می‌شود. برای مثال آنجا که سیاوش از پدر و کشور فاصله می‌گیرد و خواستار جنگ با افراسیاب می‌شود، سیاوشی را پیش روی چشم خواننده به تصویر می‌کشد که از دنیای واقعیت‌های حقیر فاصله گرفته است.

«رفتن سیاوش روی گرداندن از دنیای کاووس است: دنیای خشم، دسیسه و انتقام و قدرتی گمراه و عهدشکن، گرگ آشتی نابخردان و حیله‌گران!

قیاس کن که چه حالم بود در آن ساعت   که در طویله نامردمم بباید ساخت

چنین دنیایی در خود همساز و بسامان است، همه اجزای آن که با روابطی پیچیده درهم پیوسته، بیگانه را چون جرمی خارجی که در بدنی راه یابد می‌راند. آن که می‌خواهد در چنین جایی بماند باید فوت و فن روابط آن را دریابد و هر زمان نقشی تازه بازی کند»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۳۹).

ابعاد وجودی سیاوش در متن مسکوب، از سیاوش شاهنامه فراتر می‌رود و سیاوش شاهنامه را با موقعیت کنونی بشر امروز، و به‌طور خاص فرد ایرانیِ به ناگزیر رانده از وطن پیوند می‌زند.

فردوسی، روزگار کهن را به‌واسطه سخن، نو می‌کند. در این زمانه مسکوب از لونی دیگر، به مدد اسطوره، تاریخ، فرهنگ و شعر، گذشته ادب فارسی را از دل تاریخ بیرون می‌کشد و با فرم و نگاهی نو آن را بازاندیشی می‌کند. ازآنجاکه «دریافت زیباشناختی از شعر یا هنر، از سویی شخصی، فردی، و مشروط به زمان و مکان و در نتیجه تاریخی است و از سوی دیگر دگرگون‌شونده و نسبی نسبت به فرد و جهان پیرامونش»(مسکوب، ۱۴۰۰، ص. ۲۲۵)، دریافت‌ها و تأویل‌های متن نیز درعین‌حال که مشمول زمان و فرسودگی می‌شود، متناسب با دوران خود معنایی تازه به اثر می‌بخشد، و اثری «از هزار سال پیش را برای ما امروزی و این‌زمانی»(همان) می‌کند.

۳.۳.۵ هرمنوتیک خود و حماسه انسان

نگاه و منظر مسکوب در رویارویی با شاهنامه زوایای مختلفی را در برمی‌گیرد. مسأله انسان در سوگ سیاوش، با خود نویسنده، جهان حماسه و جهان واقعیت پیوند می‌خورد. «هست شدن آفرینش و آمدن فروهرها به گیتی —این انسان

که مائیم- برای نبرد با اهریمن و شکستن اوست»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۱۸)؛ یا «فروهر انسان پذیرفت که جامه گیتی بپوشد و آدمی برای جنگ با اهریمن به این جهان آمد. ولی اکنون پس از تباهی اهریمن همه آدمیان به فروهرهای خود بازمی‌گردند...»(مسکوب، ۱۳۹۹، ص. ۲۱). صدای شخصی و اقتدار بیان نویسنده در متن و گزینش زاویه‌دید خاص او در رویارویی با متن کلاسیکی همچون شاهنامه، علاوه بر انتقال آگاهی به خواننده به انتقال حقیقت و کیفیت درونی نویسنده نیز کمک می‌کند. صدای ویژه مسکوب منعکس‌کننده مفاهیمی است که در ضمیر خود پرورده تا به‌واسطه متنی دیگر آن را بیان کند. او ابتدای سخن را بر متنی عظیم‌الشأن قرار می‌دهد تا به تأملات خود گستره و ژرفا بخشد. آن اندیشه‌ها و آن تأملات، تنها در صورت بلاغی جستار امکان حیات دارد. مسکوب در جستارهایش شاهرخ مسکوب است؛ به بیانی دیگر، خود، موضوع جستارهایش است و از مسیر نوشتن درباره اشخاص یا متون به کاوش در درون خود می‌پردازد و در این سیر، به ریشه‌های پیوندش با جهانی متصل می‌شود که در آن زیست می‌کند و از آن کسب آگاهی می‌کند. مسکوب با شیوه بیانی خاص خود، در نوشتارش در جستجوی حقیقتی درونی است، و هر آنچه را می‌کاود و درک می‌کند در بنیادی‌ترین خواست، نوعی آگاهی از خویشتن در آن نهفته است. حس شهودی و توجه به مفاهیم بنیادینی همچون صداقت و راستی، نیکی و پاکدلی در مقابل دروغ و نیرنگ و آز، صدای نویسنده اثر و شخصیت ویژه او را در همراهی با سیاوش شکل می‌بخشد. شخصیت سیاوش در جستار مسکوب در عین این‌که نظر به متن مبدأ؛ یعنی شاهنامه فردوسی دارد، بازتاب صدای نویسنده، دغدغه‌ها و حامل تجربیات شخصی‌اش در پیوند با شاهنامه فردوسی است.

در آثاری همچون رستم و اسفندیار، داستان سیاوش یا رستم و سهراب، «سخن بر سر جوهرها است که هستی انسان را می‌سازد، بر سر پیوند و جدایی آدمیان است با یکدیگر و مهر و کین آنان با طبیعت و بزرگی در زندگی و مرگ. آنگاه به سبب کلیت جهانی و آشکار کردن ژرف‌ترین دردهای آدمی تا به امروز هم‌پای زمانه آمده اند»(مسکوب، ۱۳۹۶، ص. ۶). شاهنامه و فرهنگ ایران در نوشتار و اندیشه مسکوب نقطه توجه او و در پیوند با ارزش‌های انسانی است که در روزگار بدون حماسه بازاندیشی می‌شود و با دنیای معاصر پیوند می‌خورد.

یکی از مؤلفه‌هایی که مسکوب در مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار به آن توجه دارد، ذات انسان و جوهره وجود اوست که متناسب با موقعیت‌های مختلف تغییرپذیر است. چنان‌که «در جایی زال رستم را به فرار برمی‌انگیزد و در جایی راه فرار او را می‌بندد»(مسکوب، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۵)، و همچنین است مواجهه رستم و اسفندیار با هم که گاه آنچه بین آن‌ها رد و بدل می‌شود مفاخره است و گاه بزرگداشت یکدیگر در قالب کلام و گاه گلایه و درشتی و خشم

که این‌ها همه بنا به موقعیت انسانی این دو هم‌آورد شکل می‌گیرد.

۴.۳.۵ تأمل در باب زندگی از رهگذر مرگ

سوگ سیاوش در سه جستار با عناوین غروب، شب و طلوع نوشته شده است. بخش غروب که ابتدا به‌صورت کلی به اساطیر کهن ایران و آغاز آفرینش جهان و نبرد اهورامزدا و اهریمن می‌پردازد، دربردارنده داستان سیاوش است؛ مردی که در مقابل مرگ قرار می‌گیرد، ولی مرگ را انتخاب نکرده است بلکه مرگ بر او نازل می‌شود؛ اما در مقابل مرگ جا نمی‌زند. در جستار شب با شخصیت‌هایی مواجه می‌شویم که در مقابل دنیا و مرگ، موجوداتی ناتمام‌اند؛ آدم‌هایی که در مقابل هیچ نوع مرگی نمی‌توانند تصمیم بگیرند و در رویارویی با آن جا می‌زنند. کیکاووس، سودابه، افراسیاب و گرسیوز، اینان که به دلیل عجز در مقابل مرگ (در معنای کلی) در بخش تاریک هستی می‌گنجند. در قسمت سوم؛ یعنی طلوع، شخصیت‌هایی هستند که مرگ را به اراده خود انتخاب می‌کنند؛ یعنی در مقابل مرگ، اراده‌شان عمل می‌کند و روش فاعلی دارند؛ این شخصیت‌ها همان پهلوانان هستند، و درنهایت کیخسرو که مرگ را انتخاب می‌کند و در نتیجه مرگ شامل حال او نمی‌شود، او رفتن دارد و نه مرگ که این مستلزم تأیید الهی است (همان، ص. ۶) سیاوشی که مسکوب از آن می‌گوید در واقع بازساختی از سیاوش ساسانی، سیاوش فردوسی و سیاوش خودِ مسکوب است. آنچه جستارهای کتاب را در خطی پنهان به هم پیوند می‌زند، مرگ و رستاخیز است؛ مرگی که درنهایت به رستاخیز می‌انجامد.

مسکوب در ارمغان مور، جستارش را از زمان آغاز می‌کند و با سخن به پایان می‌برد؛ زمانی که ویران کار است و آدمی را به‌سوی مرگ می‌راند. «طرح و تفسیر و تأویل شاهنامه در این جستار، روی آوردن به "اول" به سرآغاز زمان و بازآمدن به پایان و نفی زمان ویران کار است»(مسکوب، ۱۴۰۰، ص. ۱۷) که سخن و آفرینش فردوسی سرنوشت چنین زمانی را تغییر می‌دهد؛ زیرا که سخن در حکم نوشداروی مرگ و مرهمی بر ناتمامی انسان در هستی است. از چنین منظری، «انسان، اندیشنده‌ای مردنی است، مرگ آگاهی در ذات اوست در مقامی که مرگ نباشد چه تصوری از نمردن می‌توان داشت و وجودی نامیرا چگونه می‌تواند زنده‌بودن را بشناسد...»(مسکوب، ۱۳۹۶، ص. ۲۸) مسکوب که در واپسین اثرش خود را در مقابل مرگ می‌بیند، میرایی را از آغاز جزء لاینفک ذات بشر می‌داند. چه کیومرث که نامش در معنای «زندهٔ میراست»، چه جمشید که «نا-خداست»، پس تنها شعور آگاهی و آفرینش‌گری انسان را در مرگ زنده می‌دارد.

مسکوب در جستارهایش چارچوب فکر قالبی را بر هم می‌زند و با زیست‌جهان خود به اثرش فرم می‌دهد. رانه

یا میلی که تعریفی متفاوت از موضوع را در مرحله اول با خود و بعد با خواننده در میان می‌گذارد و در بیان تجارب تابع شکلی از پیش مشخص‌شده نیست. دریافت‌ها و تأویل‌های مسکوب از متنی ثانویه با صداقت بیان و زبان سنجیده و لحن صمیمی او آمیخته شده است و معنایی تازه و متناسب با دوره کنونی به اثر می‌بخشد.

۶- نتیجه‌گیری

جستار، رسالت خود را از ادای دِین نویسنده به اندیشه‌ورزی، زبان و کلمه می‌جوید؛ بنابراین جستار احیایِ تجربه‌ای درونی و اندیشمندانه است که توأم با جست‌وجو، درک و دریافت بخشی از هستی و اندیشه است و صورتی خودجوش و صدایی ویژه دارد.

صدای بلاغی مسکوب در جستارهای موردمطالعه، متناسب با موضع فکری و حس عاطفی او نسبت به موضوع، در هر متن است. او در جایگاه جستارنویس، با توجه به سنت دیرین و کهن شعری ایران و با پرهیز از تکرار آیین‌وار مواجهه با شاهنامه و تاریخ، نگاهی نو می‌آفریند و از دل این نگاه، به مطالعه و شناخت ناخودآگاه خود و بشریت می‌پردازد و منِ وجودی و حس شهودی خود را در کنار تجزیه‌وتحلیل شاهنامه با زبانی ویژه به نوشتار وارد می‌کند و صدای ویژه متن خویش را خلق می‌کند. زبان در جستارهای مسکوب، بخشی از تفکر وجودی اوست؛ تفکری خودکار که در زبانی خودجوش و متنوع پدیدار می‌شود. این جستارها با متن مبدأ هم در برجستگی خود کلام اشتراک دارند و هم در دغدغه بشری نسبت به هستی و مرگ و زندگی و صدای بلاغی جستارهای شاهنامه‌پژوهی مسکوب که در زبان، لحن و فرمی ویژه متبلور شده است، تأکیدی است بر ظرفیت معاصرشوندگی شاهنامه و این‌همانی دغدغه انسان امروز و دیروز. این جستارها مبین به کشف رسیدن هم‌زمان خود است در آینه شاهنامه.

صدای بلاغی در این آثار، مجموعهٔ تمهیداتی است که مسکوب از آن برای ارتباط با مخاطب بهره برده است. موضع‌گیری نویسنده درباره داستان‌های شاهنامه و واردکردن تفکرات و عواطف شخصی خویش به متنی کهن و احضار آن به دنیای اکنون، ویژگی‌ای است که او را از نویسندگان و پژوهشگران دیگر متمایز کرده است. شاهرخ مسکوب با توجه به بافت متن و داستانی که در شاهنامه آمده و همچنین زمینه اجتماعی زندگی خود، فرم و نحو مخصوصی را به کار می‌گیرد. علاوه بر این صدای بلاغی نویسنده با لحن، گزینش کلمات، ترکیب‌سازی، جابه‌جایی اجزای جمله بلاغت مبتنی بر تشبیه و استعاره و فصل‌بندی آثارش قابل‌تشخیص از نویسنده و جستارنویسی دیگر است. ازآنجاکه جستار صورتِ وضعیت نقادانه ذهن است، در جستارهای مسکوب علائق، نگرش و شخصیت

پژوهش‌گرانه و نگاه نقادانه او در پیوند با یکدیگر قرار گرفته‌اند و در نوشتار او متن شاهنامه بستری برای زیست و نظرگاه بشر امروز شده است.

ظرفیت لحن‌ساز شاهنامه، مباحث مربوط به انسان، خودهمانی با آن و مقولۀ مرگ، در جستارهای حاضر، بستری برای بیان ویژه نویسنده شده که حامل شخصیت و تجربیات اوست و درنهایت به استقلال فرم آثارش انجامیده است. لحن او در این سه اثر، آمیزه‌ای از لحن خیزان حماسه و لحن افتان عرفان، و ترکیبی از نثر استدلالی با رایحه منتشر شعری است.

کتابنامه

آدورنو، ت. (۱۴۰۲). «جستار به‌مثابه صورت»، سیاست جستار، (م، فرهادپور.، و ص، نجفی، مترجم، ا، کمالی، گرد آورنده)، نی، صص ۳۹-۶۹

اسحاق‌پور، ی. (۱۳۹۹). سرگذشت فکری شاهرخ مسکوب، فرهنگ جاوید.

بنوعزیزی، ع. (۱۴۰۰). درباره سیاست و فرهنگ، فرهنگ جاوید.

پاکدامن، ن.، و دیگران (۱۳۵۱). «شاهرخ مسکوب و افسانه سیاوش (گفتگو)»، مجله کتاب امروز، دفتر چهارم، صص.۲-۱۸.

شریف‌زاده، ص.، و رضوانیان، ق. (۱۴۰۱) «جستار و طبقه‌بندی آن به‌مثابه ژانر»، مجله جستارهای نوین ادبی، ش ۲۱۷، صص ۲۷-۴۷، DOI: Https://doi.org/10.22067/jls.2022.73540.1199.

فتوحی، م. (۱۳۹۱). سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، سخن.

فتوحی، م. (۱۳۸۵). بلاغت تصویر، انتشارات سخن.

فردوسی، ا. (۱۹۶۵) شاهنامه، چاپ مسکو.

کامشاد، ح. (۱۳۹۷). حدیث نفس (خاطرات رسته از فراموشی)، چاپ هشتم، نی.

کسمایی، س. (۱۳۹۹). نقش فرم در آفرینش ادبی شاهرخ مسکوب: https://www.aasoo.org/fa/articles/2752

لوکاچ، ج. (۱۴۰۲). «درباره ماهیت و صورت جستار»، سیاست جستار، (ر، رضایی، مترجم، ا، کمالی، گردآورنده)، نی.

لوکاچ، ج. (۱۳۸۸). جان و صورت، (ر، رضایی، مترجم)، چاپ دوم، ماهی.

مسکوب، ش. (۱۳۹۹). سوگ سیاوش در مرگ و رستاخیز، چاپ نهم، خوارزمی.

مسکوب، ش. (۱۴۰۰). ارمغان مور، چاپ دهم، نی.

مسکوب، ش. (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر رستم و اسفندیار، امیرکبیر.

هاشمی‌نژاد، ق. (۱۳۹۶). بوته بر بوته (آثار معاصران در بوتهٔ نقد)، چاپ سوم، هرمس.

Brits, L. (2018). "Writer's Voice: What Is It and How to Find Yours", Retrieved from https://writingcooperative.com/the-writers-voice-what-is-and-how-to-find-yours-ed82f1884984.

Calvani, M. (2012). "The Difference between Style and Voice", Retrieved from https://www.writersonthemove.com/2012/02/difference-between-style-and-voice-by.html.

Elbow, P. (2007). "Voice in Writing Again: Embracing Contraries", University of Massachusetts, College English. 7. Retrieved from. pp:1-17.

Nordquist, R. (2018). "The Essay: History and Definition", Retrieved from https://www.thoughtco.com/what-is-an-essay-p3-1691774.

Nordquist, R. (2020). "The Writer's Voice in Literature and Rhetoric", Retrieved from https://www.thoughtco.com/voice-writing-1692600.